

MARIOLA PIGONIOWA

Uniwersytet Wrocławski

WIZERUNEK DOBREGO CZŁOWIEKA W SANSKRYCKIEJ ANTOLOGII *SUBHĀṢITARATNAKOṢA*

Ok. 1100 r. n.e.¹ buddyjski uczony, o imieniu Widjakara (Vidyākara) w klasztorze Jagaddala, znajdującym się nieco na wschód od obecnej granicy między zachodnim i wschodnim Bengalem, ułożył obszerną antologię poezji sanskryckiej, zwaną *Zbiorem klejnotów [w postaci] pięknych powiedzeń* (*Subhāṣitaratnaakoṣa*²). Antologię tę, zawierającą wiersze ponad dwustu poetów, żyjących przeważnie w wiekach od ósmego do jedenastego n.e., mnich Widjakara kilka bądź kilkadziesiąt lat później powtórnie zredagował, zwiększając tym razem jej objętość o niemal jedną trzecią³.

Dzieła wielu spośród poetów, których imiona przekazuje Bengalczyk Widjakara, w większości zaginęły, ocalały jednak poszczególne ich wiersze – niejednokrotnie znakomite – zawarte w kilku antologiach, między innymi także w antologii Widjakary, która jest najstarszą zachowaną antologią sanskrycką pojedynczych strof różnych autorów. Spośród dwustu siedemdziesięciu pięciu poetów, których wiersze przytacza buddyjski mnich w swej antologii, szczególnie często cytuje on Radżasiekharę (Rājaśekhara, ok. 900 r.), Murarię (Murāri, ok. 800–900 r.), Bhawabhutiego (Bhavabhūti, ok. 725 r.), Wallanę (Vallaṇa, ok. 900–1100 r.), Jogeśwarę (Yogeśvara, ok. 800–900 r.), Bhartriharię (Bhartṛhari, ok. 400 r.), Wasukalpę (Vasukalpa, ok. 950 r.), Banę (Bāṇa, ok. 600–650 r.), Dharmakirtiego (Dharmakīrti, ok. 700 r.) i kilku innych mniej znanych⁴. A taki mistrz poezji

¹ *An Anthology of Sanskrit Court Poetry*, Vidyākara's *Subhāṣitaratnaakoṣa*, transl. by D.H.H. Ingalls, Cambridge, Massachusetts, 1965, s. V, 30; S. Lienhard, *A History of Classical Poetry. Sanskrit – Pali – Prakrit*, Wiesbaden 1984, s. 87.

² Termin *subhāṣita* (dosłownie: to, co zostało pięknie lub niezwykle wyrażone) oznacza wszelką wypowiedź poetycką, także wiersze dydaktyczne czy epigramaty, zob. S. Lienhard, *op. cit.*, s. 75; L. Sternbach, *Subhāṣita. Gnomical and Didactic Literature*, Wiesbaden 1974, s. 2 n.

³ Zob. *An Anthology of Sanskrit...*, s. V nn. Antologia ta, wydana w oryginale w 1957 r. (*Subhāṣitaratnaakoṣa*, [w:] Harvard Oriental Series, Vol. 42, 1957, compiled by Vidyākara, ed. by D.D. Kosambi and V.V. Gokhale, series editor D. Ingalls), liczy 1738 wierszy. Pierwsza natomiast jej wersja zredagowana przez Widjakarę liczyła ponad 1000 wierszy (*An Anthology of Sanskrit...*, s. 31).

⁴ Zob. *An Anthology of Sanskrit...*, s. 32 n. Nieco inaczej S. Lienhard, *op. cit.*, s. 87–88.

sanskryckiej jak Kalidasa (Kālidāsa, V w.) jest cytowany zaledwie 13 lub 14 razy. Daniel H. H. Ingalls, znakomity znawca i tłumacz *Subhaszitaratnakoszy*, zauważył, że Widjakara chętnie przywołuje wiersze poetów żyjących w czasach niezbyt od niego odległych, a także takich, którzy byli Bengalczykami lub żyli na wschodzie subkontynentu za czasów panowania dynastii Pala (Pāla)⁵. Stąd też antologia ta jest cennym źródłem nie tylko do poznania poezji sanskryckiej, zwłaszcza z lat 700–1050, oraz ówczesnego społeczeństwa, wrażliwości poetów i znajomości przez nich sztuki poetyckiej, ale zawiera także wiele cennych informacji dotyczących społeczno-ekonomicznych dziejów Bengalów.

Widjakara, układając swą antologię, sięgał do rozmaitych źródeł. Jednym z nich są dworskie poematy epickie, czyli mahakawje (*mahākāvya*, dosł. „wielki poemat”), z których jednak stosunkowo rzadko czerpał materiał, choć strofy tych większych utworów pod względem gramatycznym i semantycznym mogą często funkcjonować samodzielnie⁶. Chętniej sięgał on po strofy z dramatów m. in. takich autorów, jak Bhawabhuti, Kalidasa, Murari, Radzasiekhara, oraz zbiorów jednostrofkowych utworów, tak zwanych muktak (muktaka), jednego autora (jak Bhartrihari, Amaru (Amaru lub Amarūka), Silhana (Śilhaṇa), czy rzadziej nieco Mayura (Mayūra) lub Bhallata (Bhallaṭa))⁷. Wiele utworów zawartych w antologii pozostaje jednak anonimowych, pomimo wysiłku jej wydawców i badaczy, zmierzających do ustalenia autorstwa „pięknych powiedzeń”.

Zdarza się także, iż w antologii Widjakary znajdują się wiersze, które są przypisywane na przykład Bhartrihariemu, ale nie ma ich w zbiorze jego wierszy zwanym „Trzy Setki [Strof]” (*Śatakatravī* lub *Śatakatrava*). Albo też wiersze Bhartrihariego, znane z jego zbioru, w antologii Widjakary przypisane są komu innemu⁸. Podobnie rzecz ma się z innymi poetami sanskryckimi, jak choćby z Amaru. Nie miejsce tu jednak, by roztrząsać skomplikowane niejednokrotnie kwestie autorstwa poszczególnych wierszy tej antologii.

Jednym z ważniejszych źródeł *Subhaszitaratnakoszy* były inskrypcje, które Widjakara włączył do swego zbioru (w części 46)⁹. Podobnie zresztą *Antologia Pałatyńska* zawiera inskrypcje w ks. I, obie antologie natomiast ułożone są tematycznie

⁵ *Ibidem*.

⁶ Zob. A. Trynkowska, „Poezja i proza dworska”, [w:] *Światło słowem zwane. Wypisy z literatury staroindyjskiej*, pod red. M. Mejora, Warszawa 2007, s. 384 n.; S. Lienhard, *op. cit.*, s. 74 n., 88 n.; *An Anthology of Sanskrit ...*, s. 34 n.

⁷ *An Anthology of Sanskrit...*, s. 43 n.

⁸ Daniel H. H. Ingalls omawia problem znajomości przez Widjakarę jednej z trzech części zbioru Bhartrihariego, zwanej *Nitisiataka* (*Nitiśataka*, „Setka [strof] o właściwym postępowaniu”) i stwierdza, że o ile jest prawdopodobne, iż autor antologii znał *Nitisiatakę*, to prawdopodobnie nie znał części zwanej *Śringarasiataka* (*Śṅgāraśataka*, „Setka [strof] o miłości”). Podkreśla też, że jest rzeczą możliwą, iż istniała bengalska wersja *Satakatravī*, z której właśnie cytował Widjakara (*An Anthology of Sanskrit...*, s. 41–42).

⁹ *An Anthology of Sanskrit...*, s. 46 n. Daniel H. H. Ingalls zauważa, że oprócz Widjakary żaden inny autor antologii sanskryckiej nie włączył inskrypcji do swego zbioru, *ibidem*.

(w antologii Widjakary znajdują się m. in. części poświęcone Buddzie, Bodhisattwie Lokeśwara (Bodhisattva Lokeśvara), Siwie (Śiva), Wisznu (Viṣṇu), słońcu, wiośnie, latu, Kamie (Kāma), młodym kobietom, kobiecie rozłączanej ze swym ukochanym, wielkości, ubóstwu i skąpstwie, wiekowi podeszłemu, górcom czy pochwałę poetów).

Warto zaznaczyć, że Widjakara, choć był mnichem buddyjskim, w antologii zamieścił znacznie więcej wierszy sławiących bogów hinduskich niż samego Buddę, co więcej, nie omieszkał uwzględnić – i to w wielkim zakresie – poezji miłosnej¹⁰. Antologia *Subhasitaratnakosza* dzieli się na 50 części (*vrajya*), z których aż kilkanaście (14–26) poświęconych jest właśnie poezji miłosnej. Wiersze miłosne znajdują się także w innych częściach tego zbioru.

*

Jedna z części antologii Widjakary (*sadvrajyā*, 37) poświęcona jest dobrym ludziom, ale podobnie jak ma to miejsce w przypadku poezji miłosnej, tak i strofy o dobrych ludziach można znaleźć także w innych jej częściach. W *sadvrajyā*, czyli części trzydziestej siódmej, znajduje się czterdzieści wierszy, z których część jest anonimowa, a część pochodzi ze zbioru Bhartrihariego lub ze zbiorów bajek indyjskich (*Pañcatantra*, *Hitopadeśa*). Autorami niektórych wierszy są Kalidasa, Radżasiekhara, Bhawabhuti, Rawigupta (Ravigupta) i inni mniej znani pisarze. Wiersze te należą do kręgu zagadnień określanych w literaturze indyjskiej terminem *niti* (*nīti*), czyli mówią o właściwym postępowaniu w życiu świeckim. Pisał o tym wnikliwie Bhartrihari w jednej z trzech części swej *Siatakatraji* (*Śatakatrāya*), czyli właśnie w *Nitisiatace* (*Nītiśataka*, „Setka [strof] o właściwym postępowaniu”), pisali o tym inni poeci, bajkopisarze czy też indyjscy prawodawcy. Literatura sanskrycka obfituje w tego typu zagadnienia, spójrzmy jednak na obraz dobrego człowieka przez pryzmat wyboru, jakiego dokonał Widjakara.

Swoistą definicję takiego człowieka znajdziemy zwłaszcza w dwóch wierszach części trzydziestej siódmej:

*ye dīneṣu kṛpālavah spr̥ṣati yān alpo 'pi na śrīmadah
śrāntā ye ca paropakāraṅgaṇe hṛṣyanti ye yācitāḥ
svasthāḥ saty api yauvanodayamahāvvyādhiprakope 'pi ye
te bhūmaṅḍalamaṅḍanaikatilakāḥ santāḥ kiyanto janāḥ*¹¹, *VidSr̥k.* 1238

którzy są pełni współczucia dla nieszczęśliwych,
których nie dotyka nawet najmniejsze upojenie powodzeniem,
którzy poproszeni cieszą się, niosąc pomoc innym, nawet gdy są zmęczeni,
którzy zachowują zdrowy rozsądek, nawet gdy pojawia się gorączka wielkiej

¹⁰ *Ibidem*, s. 31.

¹¹ Teksty strof według wydania elektronicznego: Vidyakara: *Subhasitaratnakosa*, based on the edition by D. D. Kosambi and V. V. Gokhale, (Harvard Oriental Series, 42) Cambridge, Massachusetts 1957, input by H. Isaacson, corrected GRETEL – Version based on the adaptation by J. Brzezinski.

choroby, młodości – ci dobrzy ludzie, choć nieliczni, są prawdziwą ozdobą całej ziemi¹².

yaśo rakṣanti na prāṇān pāpād bibhati na dviṣaḥ
anviṣyanty arthino nārthān nisargo 'yaṃ mahātmanām, VidSr. 1239

Strzegą swego honoru, nie życia,
 lękają się zła, nie wroga,
 szukają ubogich, nie bogactw –
 taka jest natura ludzi wielkich.

W pierwszym z wierszy można dopatrzeć się myśli o zachowaniu w życiu równowagi (*spr̥ṣāti yān alpo 'pi na śrīmadah*), jaka jest niezbędna zarówno w chwilach szczęśliwych, jak i w nieszczęściu. Myśl ta znana choćby z *Bhagawadgity* (*Bhagavadgītā*)¹³ pojawia się także w innym wierszu tej części antologii Widjakary, gdy mowa jest o tym, by w nieszczęściu okazywać siłę (*vīpadi dhairyam, VidSr. 1225*), natomiast w szczęściu, w pomyślności cierpliwość, powściągliwość (*athābhyudaye kṣamā*). I ponownie w wierszu 1242 sławi się ludzi zachowujących spokój w nieszczęściu (*anākuladhiyaḥ*) i niepopadających w dumę z powodu powodzenia (*saṃpatsu naivonnatāḥ*¹⁴). To zalecenie, niemal ideał postawy życiowej wyrażonej w słynnej pieśni Horacego (*aequam memento rebus in arduis...*¹⁵), nieobce było zatem także Indusom. Jednak autor wiersza 1238 z antologii podkreśla przede wszystkim zachowanie ludzi dobrych, którzy znajdują się w sytuacji życiowego powodzenia. Ich dobroć, prawość charakteru objawia się między innymi tym, że są wówczas wolni od pychy, od zaślepienia, które tak łatwo może wziąć człowieka w posiadanie.

Szczególnie ujmujące są dwie cechy ludzi dobrych: współczucie dla nieszczęśliwych (*ye dīneṣu kṛpālavaḥ*¹⁶) oraz radość z niesienia pomocy innym pomimo

¹² Dośł.: „ci dobrzy ludzie są małymi drobkami ozdabiającymi całą ziemię”. Tłumaczenia wierszy – o ile nie podano inaczej – pochodzą od autorki artykułu.

¹³ W *Bhagawadgicie* takim człowiekiem, który jest ponad przyjemnością i bólem jest jogin:

*duḥkheṣv anudvignamanāḥ sukheṣu vigataspr̥haḥ/
 vītarāgabhayakrodhaḥ sthitadhīr munir ucyate//
 yaḥ sarvatrānabhisnehas tat tat prāpya śubhāśubham/
 nābhinandati na dveṣti tasya prajñā pratiṣṭhitā// Bhagavadgītā 2. 56–57.*

[O człowieku, którego] umysł nie drży w nieszczęściu, / a w szczęściu wolny jest od pożądlivosti, który wyzbył się namiętności, strachu i gniewu, / mówi się, że jest mędrcelem o ustalonej [w prawdzie] myśli.

Ten, kto pozostaje beznamiętny / bez względu na to, czy spotyka go zło czy dobro;

ten, kto nie pożąda i nie odczuwa nienawiści, / jest mędrcelem, którego rozum zastęgił [w prawdzie].

Bhagawadgita czyli *Pieśń Pana*, przekład z sanskrytu i przypisy J. Sachse; wstęp H. Wałkowska, Wrocław 1988. Zob. także *Bhagavadgītā* 2.38; 5.20; 12.4; 12. 8; 14.24.

¹⁴ *ye prāpte vyasane 'py anākula-dhiyaḥ saṃpatsu naivonnatāḥ [...], VidSr. 1242*. Por. także: [...]
vīpady uccaiḥ stheyam [...], „w nieszczęściu należy się zachowywać ponad [nie]”; *VidSr. 1213*.

¹⁵ Hor. *Carm.* II 3; zob. *An Anthology of Sanskrit...*, s. 342.

¹⁶ Daniel H.H. Ingalls tłumaczy *dīneṣu* jako „the poor” a *śrīmadah* jako „wealth” (Those who feel pity for the poor, who hold not the slightest pride in wealth [...]). *An Anthology of Sanskrit...*, s. 347. W innych tekstach natomiast, np. w *Ramayanie* (*Ramāyāṇa*), słowo *dīnā* może oznaczać nieszczęśliwą, zrozpaczoną po śmierci męża kobietę (*Rām.* 4.20.4), a z kolei w innym miejscu tego utworu

własnego zmęczenia. Myśl o byciu pomocnym, o altruizmie, pięknie wyraził anonimowy autor innego wiersza, w którym wykorzystał do porównania drzewa (*pādapāḥ*), wyraz tego samego rodzaju co dobrzy ludzie (*sajjanāḥ*):

*chāyāṃ kurvanti cānyasya tāpaṃ tiṣṭhanti vātape
phalanti ca parārthāya pādapā iva sajjanāḥ, VidSrĳ. 1229*¹⁷

Cień dają innym, gdy same stoją w żarze słońca,
owoce, jakie dźwigają, dla innych są przeznaczone –
dobrzy ludzie są jak drzewa.

Dobroć objawia się także w oferowaniu pomocy (*sāhāyām*) tym, na których spadło nieszczęście (*vipannānām*), a nie na zřeczności w osiąganiu jakichś zysków zdobytych w nieuczciwy sposób¹⁸. Ludzie dobrzy są również wierni w przyjaźni, bo gdy już wybiorą przyjaciela, nigdy go nie porzucają – nawet jeśli oznacza to dla nich utratę życia ([...] *prāpte naiva parāṅmukhāḥ praṇayini prāṇopayogair api [...], VidSrĳ. 1242*). Wiedzą też, że nie należy prosić przyjaciela o pomoc materialną, kiedy widzą jego skromne środki (*suhṛd api na yācyas tanudhanaḥ, VidSrĳ. 1213*) i wiedzą też, że nikczemników nie należy w ogóle o nic prosić (*asanto nābharythāḥ, VidSrĳ. 1213*).

*asanto nābharythāḥ suhṛd api na yācyas tanudhanaḥ
priyā vṛttir nyāyyā caritam asubhaṅge 'pi amalinam
vipady uccaiḥ stheyam padam anuvidheyam ca mahatām
satām kenoddiṣṭam viṣamam asidhārāvratam idam, VidSrĳ. 1213*

Człeka złego o nic nie prosić, przyjaciela nie prosić, gdy biedny,
głogę w nieszczęściu nieść dumnie i stałość mieć za zbroję –
rzecz to zwykła u silnych i dobrych; gdy im nawet umierać przyjdzie,
z trudnej nie zstąpią ścieżki – choć nikt ich tego nie uczył¹⁹

Sposób życia ludzi dobrych jest miły i odpowiedni, jest wyrazem przyjaznych uczuć (*priyā vṛttir nyāyyā, VidSrĳ. 1213; priyaprāyā vṛttir, VidSrĳ. 1214*), a ponadto nawet w obliczu śmierci ich zachowanie jest bez zarzutu, czyste, pozbawione jakiegos moralnego zanieczyszczenia (*caritam asubhaṅge 'pi amalinam, VidSrĳ. 1213*).

(*Rām. 1.1.14*) złożenie *adinātmā*, odnoszące się do Ramy, oznacza „pogodny, zadowolony”; stąd w strofie *VidSrĳ. 1238* zostawiamy tłumaczenie tego słowa jako „nieszczęśliwy”.

¹⁷ Wiersz ten – nieco zmieniony – znajduje się także w antologii: *Subhāṣita-Maṅjarī. A Selection of hundred Subhāṣitas with English Translation*, compiled by S. Das, Allahabad 2004²:

*chāyāmanyasya kurvanti svayam tiṣṭhanti cātape
phalānyapi parārthāya vṛkṣāḥ satpuruṣā iva, 63.*

¹⁸ *sa sādḥur yo vipannānām sāhāyām adhigacchati
na tu durvihitātīta vastupālanapaṇḍitaḥ, VidSrĳ. 1226.*

¹⁹ Przekład Ireneusz Kania (Bhartṛhari, *Nitiṣṭaka 28*) ze zbioru *Bhartṛharięgo Strof Trzykroć Po Sto. O mądrości życia. O Namiętności miłosnej. O wyrzeczeniu*, przeł. z sanskrytu, wstępem i przypisami opatrzył I. Kania, Kraków 1980. W antologii Widjakary autorem ma być Dharmakīrti, a utwór ten znajduje się też w zbiorze *Bhartṛharięgo (Nitiṣṭaka 28)*. W antologii podobny do utworu 1213 jest kolejny, czyli 1214.

Właściwa takim ludziom życzliwość i łagodność wobec innych przejawia się powściągliwością w mowie, jaką zapewnia dobre wychowanie (*vinayamadhuro vāci niyamaḥ*, *VidSrk.* 1214). Mowa ludzi dobrych jest pełna słodyczy, jest uprzejma (*mañjuvāc*), a nie szorstka, nieuprzejma²⁰. Jest ona nie tylko słodka czy przyjemna (*madhuram [...] vākyam*, *VidSrk.* 1233), ale również szczerą, pozbawioną fałszu (*aśaṭham*, *VidSrk.* 1233).

Gniew nie ma dostępu do ludzi prawych nawet wówczas, gdy jest uzasadniony²¹, a ich myśl, serce jest z natury piękne (*prakṛtyā kalyāṇī matir*, *VidSrk.* 1214), pełne słodyczy jak trzcina cukrowa (*punḍreṣukāṇḍasuhṛdo madhurāmbubhāvāḥ*, *VidSrk.* 1219).

Ludzie dobrzy, określane w tej części antologii różnymi terminami – *sajjana*, *sant*, *sujana*, *sādhu* – zwani są też *dhīra*, *ārya*, *paṇḍita*, *mahātman* czy *dhīmat*. I każdy z tych terminów, posiadając nieco inne zabarwienie znaczeniowe, wzbogaca niejako obraz dobrego człowieka. Dobrzy ludzie bowiem są nie tylko pełni życzliwości i łagodności, ale są też ludźmi panującymi nad sobą, silnymi, stałymi (*dhīra*), którzy na krok nie odstępują od swej ścieżki (*pathaḥ pravicalanti padaṃ na dhīrāḥ*, *VidSrk.* 1215).

²⁰ *sujanāḥ parusābhidhāyino yadi kaḥ syād aparo 'pi mañjuvāk yadi candrakarāḥ savahnayo nanu jāyeta sudhā kṛto 'nyataḥ*, *VidSrk.* 1237.

Jeśli dobrzy ludzie mówiliby szorstko, to któż inny przemawiałby uprzejmie?
Jeśli promienie księżyca zawierałyby ogień, to gdzie można by znaleźć nektar?

Manu także przywiązywał wagę do jakości mowy i skutków mowy niewłaściwej:
vāk caiva madhurā ślakṣṇā prayojyā dharmam icchatā yasya vāṅganasi śuddhe samyaggupte ca sarvadā

sa vai sarvam avāpnōti vedāntopagataṃ phalam nārumtudaḥ syād ārto 'pi na paraḍrohaḥ karmadhīḥ

yayāsyodvijate vācā nālokyām tām udīrayet sammānād brāhmaṇo nityam udvijeta viṣād iva, *Manusmṛti* 2.159–161.

[...] kto Zacność / Ma na względzie, niech używa
Delikatnych słów i miłych.

Człek, którego myśl i mowa / Dyskretna jest, zawsze czysta,
Osiąga wnet całkowity / Owoc nauk, co są w Wedzie.

Choćby cierpieć mu wypadło, / Niech za ból nie płaci bólem
Ni zamyśla swym działaniem / Innym szkodzić, bo kto słowem
Swoim rani, ten dla siebie / Zyska jeno nieba stratę.

Przekład Maria Krzysztof Byrski w: Manu Swajambhuwa, *Manusmṛty czyli Traktat o Zacności*. Watsajana Mallanaga, *Kamasutra czyli Traktat o Miłowaniu*, przeł. z oryginału sanskryckiego, wstępem, przedmową, przypisami i słowniczkiem opatrzył M.K. Byrski, Warszawa 1985.

²¹ *kvākarāṅaruṣāṃ saṃkhyā saṃkhyātāḥ kāraṇakrudhaḥ kāraṇe 'pi na kupyanti ye te jagati pañcaśāḥ*, *VidSrk.* 1236.

Jaka jest liczba zagniewanych bez powodu? Bo zagniewanych z jakiegoś powodu można policzyć.
Lecz tych, którzy nie wpadają w gniew nawet, gdy istnieje przyczyna,
jest na świecie zaledwie pięciu lub sześciu.

nindantu nītinipuṇā yadi vā stuvantu lakṣmīḥ parāpatatu gacchatu vā yatheṣṭam adyaiva vā maraṇam astu yugāntare vā nyāyyāt pathaḥ pravicalanti padaṃ na dhīrāḥ, VidSr. 1215

Ganić go będą czy chwalić uczeni mężowie,
Lakszmi w drzwi jego wejdzie lub zechce ominąć,
czy dziś, czy u kresu wieków umierać mu przyjdzie
– człek stały na krok nawet nie zstąpi ze swej drogi²².

Ich serca to przedziwne połączenie twardości diamentu i delikatności właściwej kwiatom²³. Podobnie też jak trzcina cukrowa sami mogą pochylić się nawet nisko, lecz złamią się, jeśli ktoś inny chciałby ich do tego skłonić²⁴.

Ludzie szlachetni (*ārya*) nie podkreślają wad innych ludzi i okazują skromność, gdy uznając zalety innych milczą na temat swoich własnych²⁵. Anonimowy autor innego wiersza wyraża podobną myśl, kiedy stwierdza, że tacy ludzie (określeni tym razem jako *paṇḍita*, mądrzy, uczeni) są skromni w sławieniu własnych zalet, ale nie w przypadku pochwały zalet innych ludzi (*hrīmanṭaḥ svaguṇaprasaṃsanavidhāv anyastutau, VidSr. 1242*).

Ludzie dobrzy, mądrzy (*paṇḍita*) oddają się także głębokiej medytacji:

*yan netrais tribhir iḅṣate na giriṣo nāṣṭābhir apy abjabhūḥ
skando dvādaśabhir na vā na maghavā cakṣuḥsahasreṇa vā
sambhūyāpi jagattrayasya nayanair draṣṭuṃ na tac chakyate
pratyaḍiśya dṛṣau samāhitadhiyaḥ paśyanti yat paṇḍitāḥ, VidSr. 1249*

Czego Siwa nie widzi trojgiem swoich oczu
ani Brahma nie może swoimi ośmioma,
czego Skanda nie widzi swymi dwunastoma,
ani Indra tysiącem swoich własnych oczu,
czego dojrzeć nie mogą wszystkie oczy świata –
mądrzy ludzie to widzą podczas medytacji,
choć nie muszą korzystać ze swych własnych oczu.

W trzech wierszach tej części antologii (*VidSr. 1225, 1231, 1239*) ludzie dobrzy określani są jako *mahātman*, szlachetni, obdarzeni wielkimi zaletami ducha.

²² Przekład I. Kania (*Bhartṛhari, Nītiśtaka 84*); w sanskryckim zbiorze Bhartrihario *Nītiśtaka* utwór nosi ten sam numer, co w przekładzie. Daniel H.H. Ingalls tłumaczy ową ścieżkę (*pathaḥ*) jako „justice” („[...] the firm man wanders not a step from justice”, *An Anthology of Sanskrit...*, s. 344).

²³ *vajrād api kaṭhorāni mṛdūni kusumād api lokottarāṇām cetāṃsi ko hi vijñātum arhati, VidSr. 1244.*

Któż może zrozumieć, że serca ludzi wielkich
od diamentu są twardsze, a delikatniejsze od kwiatów?
²⁴ *puṇḍreksukāṇḍasuhṛdo madhurāmbubhāvāḥ santaḥ svayaṃ yadi namanti namanti kāmam āndolitās tu namanasprḥayā pareṇa bhajyanta eva śatadhā na punar namanti, VidSr.1219.*

²⁵ *paraguṇatattvagrahaṇaṃ svaguṇāvaraṇaṃ paravyasanamaunaṃ madhuram aśaṭhaṃ ca vākyam kenāpy upadiṣṭam āryāṇām, VidSr. 1233.*
Nikt nie musi uczyć szlachetnych mowy uprzejmej i szczerzej,
uznawania prawdziwości zalet innych, a skrywania własnych cnót
i milczenia o przywarach innych [ludzi].

Była już o nich mowa w wierszu 1239²⁶, w którym anonimowy autor podkreślał wielkość ich charakteru, przejawiającą się w kilku rzeczach: w dbaniu o swój honor, sławę (*yaśas*), w lęku przed złem i w poszukiwaniu ludzi ubogich. Oni bowiem nie dbają o swe życie tak jak o honor, nie boją się wrogów i nie szukają bogactw. W kolejnym wierszu pochodzącym ze zbioru Bhartriharięgo i *Hitopadesi*, także podkreśla się między innymi to, że ludzie szlachetni i wielcy czerpią radość z dbania właśnie o honor (*yaśas*):

*vipadi dhairyam athābhyudaye kṣamā sadasi vākpaṭutā yudhi vikramāḥ
yaśasi cābhiratir vyasanam śrutau prakṛtisiddham idam hi mahātmanām,
VidSr̥k. 1225*

W nieszczęściu stałość wykazać, w dostatku – pokorę,
wymową błyszczeć przed tłumem, a męstwem w czas wojny,
w sławie mieć upodobanie, księgi z pilnością zgłębiać –
wielkodusznych to jest natura, ich to postępowanie²⁷.

Ludzi obdarzonych wielkimi zaletami ducha charakteryzuje – jak wiemy – dystans do tego, co przynosi los²⁸, właściwa jest im także hojność (*tyāgaḥ* [...], *VidSr̥k. 1243*), którą jednakowo okazują wszystkim²⁹; właściwy jest im szacunek okazywany mistrzowi, prawdomówność, znajomość świętych tekstów, a przede wszystkim szlachetny, prawy sposób życia (*svacchā vṛttir*) oraz męstwo:

*kare ślāghyas tyāgaḥ śirasi gurupādapranayitā
mukhe satyā vānī śrutam anavagītam śravaṇayoḥ
ḥṛdi svacchā vṛttir vijayibhujayor vīryam atulam
vināpy aiśvareya sphurati mahatām maṇḍanam idam, VidSr̥k. 1243³⁰*

Szczodrość ozdoba dłoni szlachetnego, pokłon mistrzowi ozdoba głowy,
prawda ozdoba ust, ozdoba uszu pism świętych słowa co bez skazy,
ozdoba serca prawość charakteru, a niezrównane męstwo – ramion.
Takie ozdoby ludzi wielkich jaśnieją nawet bez bogactwa³¹.

²⁶ Zob. s. 230 n.

²⁷ Przeł. I. Kania (Bhartr̥hari, *Nitiśataka* 63); w sanskryckim zbiorze Bhartriharięgo *Nitiśataka* utwór nosi ten sam numer, co w przekładzie.

²⁸ *lakṣmīm trṇāya mantyante tadbhareṇa namanti ca
aho kim api citrāṇi caritrāṇi mahātmanām, VidSr̥k. 1231.*

Pomyślny los za żdźbło trawy mają, ale uginają się pod jego ciężarem.

Och, jakże wspaniale jest zachowanie ludzi wielkich.

²⁹ *añjalisthāni puṣpāni vāśayanti karadvayam*

aho sumanasām vṛttir vāmadakṣiṇayoḥ sama, VidSr̥k. 1232. Słowo *sumanas* oznaczać może zarówno kwiat, jak i dobrego człowieka o pięknym, dobrym umyśle; zob. *An Anthology of Sanskrit...*, s. 552.

³⁰ Utwór jest przypisywany Bhartriharięmu, ale wersja w *Nitiśataka* 65 różni się nieco od wersji w antologii Widjakary.

³¹ Dosłownie: ta ozdoba wielkich jaśnieje nawet bez niezwykłej mocy (*aiśvareya*). Daniel H. H. Ingalls (*An Anthology of Sanskrit...*, s. 347) tłumaczy: *vināpy aiśvareya sphurati mahatām maṇḍanam idam* jako „such is the jewelry of the great which needs no riches”; autorka poszła za tym przekładem.

W przeciwieństwie do ludzi małostkowych (*laghucetas*), ludzie dobrzy cały świat uważają za swoją rodzinę (*kuṭumbakam*)³².

Wielki wpływ na innych mają ludzie określani terminem *dhīmat* (mądry, uczony), bo kontakt z nimi sprawia, że nawet zły człowiek porzuca swą marną naturę i podlega przemianie:

samparkeṇa tamobhidām jagadaghapradhvamsinām dhīmatām
krūro 'pi prakṛtaṃ vihāya malinām ālambate bhadratām [...], VidSr̥k. 1235

Przez kontakt z mędrcom,
co niszczy zło świata i rozprasza ciemności,
nawet człowiek okrutny, porzuciwszy swą nikczemną naturę, osiąga pomyślność [...].

Swobodnym ukoronowaniem strof o dobrym człowieku jest wiersz, w którym jest on nazwany *uttama*, najlepszy. Wiersz ten z powodu wieloznaczności terminów w nim zawartych można odczytywać w dwojaki sposób³³. Słowa *sneha*, *pātra* oraz *daśā* oznaczają odpowiednio oliwę albo miłość, naczynie bądź nadawanie się do czegoś, bycie odpowiednim i wreszcie knot lub stan, warunki życia. Tacy ludzie porównani do lamp zrobionych z klejnotów świecą – jak one nocą – własnym blaskiem, nie będąc zależnymi od miłości innych ludzi czy od warunków życia. I tak jak drzewa w wierszu *VidSr̥k. 1229* służą innym swym cieniem i owocami, tak ludzie-lampy swym blaskiem służą innym rozpraszając ich mrok wewnętrzny. W takich ludziach można dostrzec zarówno mądrość – która w poezji sanskryckiej wiąże się z blaskiem, światłością³⁴ – jak i siłę, niezależność, a także myślenie o drugim człowieku bez oczekiwania na odwzajemnienie dobra. Ci ludzie, jak podobnie zostało to sformułowane w *Bhagawadgīcie*³⁵, lgną do dobra wszystkich:

apekṣante na ca snehaṃ na pātraṃ na daśāntaram
sadā lokahite saktā ratnadīpā ivottamāḥ, VidSr̥k.1230

Nie potrzebują oliwy, naczyń czy innego knota –
najlepsi ludzie są jak lampy-klejnoty, zawsze dobro innych mają na względzie.

*

³² *ayam nijaḥ paro veti gaṇanā laghucetasām*
udāracaritānām tu vasudhaiva kuṭumbakam, VidSr̥k.1241.

Czy on jest nasz czy obcy? Tak pytają ludzie małostkowi,
bo wspaniałomyślni cały świat [dosł. ziemię] uważają za rodzinę.

³³ Zob. *An Anthology of Sanskrit...*, s. 551–552.

³⁴ Np. *Kumārasambhava* 1. 30, zob. M. Pigoniowa, „Rivers in Kālidāsa: Some Examples”, [w:] *Atti Del Seminario „La Natura nel Pensiero, nella Letteratura e nelle Arti dell’India” in occasione dell’Undicesimo Convegno Nazionale Di Studi Sanscriti* (Milano, 23 novembre 2002), Editi da O. Botto, A cura di G. Boccali e P. M. Rossi, Torino 2004, s. 67.

³⁵ *te prāpnuvanti mām eva sarvabhūtahite ratāḥ, Bhg. 12.4.*

ci, którzy [...]

cieszą się szczęściem wszystkich stworzeń,

również i oni dochodzą do mnie, (przeł. J. Sachse, *op. cit.*, s. 126–127).

W sanskryckiej antologii Widjakary postać dobrego człowieka odznacza się niemal wszystkimi najważniejszymi pozytywnymi cechami, cnotami kardynalnymi, jakie cenili – i cenią – nie tylko Indusi³⁶. W takim dobrym człowieku uwiadcza się zarówno męstwo, prawda, hojność, cierpliwość, właściwe zachowanie, jak i łagodność, panowanie nad sobą oraz współczucie³⁷. Większość tych cech to także takie, jakimi powinien odznaczać się bramin (brāhmaṇa), którego definicję zawiera *Mahabharata* (*Mahābhārata*):

*satyaṃ dānaṃ kṣamā śīlam ānṛśaṃsyaṃ damo ghr̥ṇā
dṛśyante yatra nāgendra sa brāhmaṇa iti smyrah, Mbh. 3.177.16*

W kim widoczne są: prawda, hojność, cierpliwość, właściwe zachowanie, łagodność,
panowanie nad sobą i współczucie, ten, o królu Węży, jest braminem³⁸.

Zgodnie natomiast z *Bhagawadgītā* bramin podobnie powinien posiadać następujące przymioty :

*śamo damas tapaḥ śaucaṃ kṣāntir ārjavam eva ca
jñānaṃ vijñānam āstikyaṃ [...], Bhg. 18.42³⁹*

³⁶ Przykładem dobrego człowieka – wyposażonego w jeszcze większą ilość cnót – jest główny bohater *Ramajany* (*Rāmāyaṇa*) Rama (*Rāma*), a katalog jego cnót znajduje się zwłaszcza w *Rām.* 1.1.8–19, 2.1.10–2.1.33.

³⁷ Według *Bhg.* 12. 13–16 człowiek obdarzony także następującymi cechami jest drogi samemu Krisznie (Kṛṣṇa):

*adveṣṭā sarvabhūtānāṃ maitraḥ karuṇa eva ca/
nirmamo nirahaṃkāraḥ samaduḥkhasukhaḥ kṣamī//
saṃtuṣṭaḥ satataṃ yogī yatātmā dṛḍhaniścayaḥ/
mayy arpitamanobuddhir yo madbhaktaḥ sa me priyaḥ//
yasmān nodvijate loko lokān nodvijate ca yaḥ/
harṣāmarṣabhayodvegair mukto yaḥ sa ca me priyaḥ//
anapekṣaḥ śucir dakṣa udāsīno gatavyathaḥ/
sarvārambhaparityāgī yo madbhaktaḥ sa me priyaḥ//, Bhg. 12. 13–16.*

Ten, kto do żadnego ze stworzeń / nie żywi wrogich uczuć,
kto przyjazny jest i współczujący, / wolny od egoizmu i pychy,
jednak w szczęściu i nieszczęściu, cierpliwy,

kto pogodny jest zawsze i kto osiągnął jogę, / kto panuje nad sobą samym,
niezachwiany w swym postępowaniu, / kto na mnie skupił umysł i rozum,
ten – będąc mym wyznawcą, jest mi drogi.

Kto nie napawa ludzi lękiem / i kto sam nie odczuwa lęku przed ludźmi,
kto wolny jest od radości, gniewu, lęku i niepokoju, / ten jest mi drogi.

Kto niczego nie oczekuje, / czysty, dzielny, bezinteresowny
kto wolny jest od trosk / i kto zaniechał wszelkich przedsięwzięć,
ten – będąc moim wyznawcą – jest mi drogi. (Przeł. J. Sachse, *op. cit.*, s. 128–129.)

³⁸ Przekład J. Sachse, „Kilka uwag o braminach w *Mahabharacie*”, s. 276, [w:] *Indie w Warszawie*, pod red. D. Stasik i A. Trynkowskiej, Warszawa 2006.

³⁹ Por. *Mbh.* 6.40.42.

Spokój, opanowanie, asceza,
czystość, cierpliwość, prawość,
wiedza i mądrość, i wiara [...] ⁴⁰.

Natomiast powinnością kszatriji (kṣatriya) ma być:

śauryaṃ tejo dhṛtir dākṣyaṃ yuddhe cāpy apalāyanam
dānam īśvarabhāvaś ca kṣatrankarma svabhāvajam, Bhg. 18.43 ⁴¹

Odwaga, męstwo, wytrwałość, / biegłość i nieustępliwość w walce,
hojność i władczość [...] ⁴²

W jednej z czterech zachowanych dharmasutr znajduje się także definicja bramina zbliżona do tej z *Mahabharaty* i *Bhagawadgity*, choć nie ma w niej mowy o cierpliwości (kṣamā), właściwym zachowaniu (śīlam) oraz o łagodności (ānṛśamsyaṃ). Pojawia się natomiast wzmianka o studiowaniu świętych pism, a także o wiedzy i mądrości, którą odznaczał się dobry człowiek w antologii *Subhāṣitaratnaakoṣa*:

yogastapo damo dānaṃ satyaṃ śaucaṃ śrutam ghrṇā
vidyā vijñānamāstikyametabrāhmaṇalakṣaṇam, Vasiṣṭha, 6.23 ⁴³

Dyscyplina, asceza, panowanie nad sobą, hojność, prawda,
czystość, studiowanie świętych pism, współczucie,
wiedza, poznanie, wiara – to są cechy bramina.

Dobry człowiek z sanskryckiej antologii Widjakary – wierny w przyjaźni, pełen altruizmu i życzliwości, wolny od pychy i gniewu – posiadałby także przymioty ducha właściwe obu stanom: braminom i kszatrijom.

BIBLIOGRAFIA

- An Anthology of Sanskrit Court Poetry*, Vidyākara's *Subhāṣitaratnaakoṣa*, transl. by Daniel H. H. Ingalls, Cambridge, Massachusetts, 1965.
- Bhagavadgita*, Text based on the BORI edition of the Mahabharata on the basis of the text entered by Muneo Tokunaga et al., revised by John Smith, Cambridge, Revised GRETIL-Version.
- Bhagavadgita* czyli *Pieśń Pana*, przekład z sanskrytu i przypisy Joanna Sachse, wstęp Hanna Wałkowska, Wrocław 1988.

⁴⁰ Przeł. J. Sachse, *op. cit.*, s. 173 n.

⁴¹ Por. *Mbh.* 6.40.43.

⁴² Przeł. J. Sachse, *op. cit.*, s. 174. Człowiek zaś, który odznacza się – oprócz cech wymienionych w *Bhg.* 18.42 – 18. 43 – także wytrwałością w poznawaniu prawdy i jogi, czystością serca, który nie czyni krzywdy, posiada współczucie dla [innych] stworzeń, odznacza się cierpliwością, skromnością i brakiem wrogości – taki człowiek odradza się dla boskiego, nie asurowego losu, jak podaje *Bhg.* 16.1–3. Przeł. J. Sachse, *op. cit.*, s. 151.

⁴³ Tekst według wydania: *Dharmasūtras. The Law Codes of Āpastamba, Gautama, Baudhāyana, and Vasiṣṭha*. Annotated Text and Translation Patrick Olivelle, Delhi 2003 (Reprint).

- Bhartrhari: *Satakatraya* (1. *Nitisataka*, 2. *Srngarasataka*, 3. *Vairagyasataka*), Input by Jan K. Brzezinski, 2002, GRETIL.
- Bhartrhari: *Strof Trzykroć Po Sto. O mądrości życia. O Namiętności miłosnej i O wyrzeczeniu*, przeł. z sanskrytu, wstępem i przypisami opatrzył Ireneusz Kania, Kraków 1980.
- Dharmasūtras. The Law Codes of Āpastamba, Gautama, Baudhāyana, and Vaiśiṣṭha*. Annotated Text and Translation Patrick Olivelle, Delhi 2003 (Reprint).
- Horatius, *Carmina*, edidit Friedrich Klingner (Editio minor), Lipsiae 1940.
- Lienhard, Siegfried, *A History of Classical Poetry. Sanskrit – Pali – Prakrit*, Wiesbaden 1984.
- Mahabharata*: Electronic text (C) Bhandarkar Oriental Research Institute, Pune, India, 1999, on the basis of the text entered by Muneo Tokunaga et al., revised by John Smith, Cambridge, et al. Revised GRETIL – Version.
- Manu Swajambhuwa, *Manusmṛtyi czyli Traktat o Zaczności*. Watsajana Mallanaga, *Kamasutra czyli Traktat o Miłowaniu*, przeł., wstępem, przedmową, przypisami i słowniczkiem opatrzył Maria Krzysztof Byrski, Warszawa 1985.
- Manusmṛti*, typed, analyzed and proofread by Michio Yano and Y. Ikari (May–June 1991, January–April 1992, March–April 1996, Revised GRETIL – Version.
- Pigoniowa, Mariola, „Rivers in Kālidāsa: Some Examples”, [w:] *Atti Del Seminario „La Natura nel Pensiero, nella Letteratura e nelle Arti dell’India” in occasione dell’Undicesimo Convegno Nazionale Di Studi Sanscriti (Milano, 23 novembre 2002)*, editi da Oscar Botto, a cura di Giuliano Boccali e Paola M. Rossi, Torino 2004, s. 51–67.
- Sachse, Joanna, „Kilka uwag o braminach w Mahabharacie”, [w:] *Indie w Warszawie (Tom upamiętniający 50-lecie powojennej historii indologii na Uniwersytecie Warszawskim)*, pod red. Danuty Stasik i Anny Trynkowskiej, Warszawa 2006.
- Sternbach, Ludwik, *Subhāṣita, Gnomical and Didactic Literature*, Wiesbaden 1974.
- Subhāṣita-Maṅjarī. A Selection of hundred Subhāṣitas with English Translation*, compiled by S. Das, Allahabad 2004².
- Subhāṣitaratnaḥśa* (Vol. 42 in the Harvard Oriental Series), compiled By Vidyakara, ed. by D.D. Kosambi and V.V. Gokhale (Series Editor Daniel Ingalls), Cambridge, Massachusetts, 1957.
- Trynkowska, Anna, „Poezja i proza dworska”, [w:] *Światło słowem zwane. Wypisy z literatury staroindyjskiej*, praca zbiorowa pod red. Marka Mejora, Warszawa 2007.
- Valmiki, *Ramayana, 1. Balakanda*, based on the text entered by Muneo Tokunaga et al. Input by Muneo Tokunaga, revised by John Smith, Cambridge, GRETIL – Version.
- Vidyakara, *Subhasitaratnakosa*, based on the edition by D.D. Kosambi and V.V. Gokhale, Cambridge, Massachusetts 1957, (Harvard Oriental Series, 42), input by Harunaga Isaacson, corrected GRETIL version based on the adaptation by Jan Brzezinski.

THE IMAGE OF THE GOOD MAN IN THE SANSKRIT ANTHOLOGY

SUBHĀṢITARATNAKOṢA

Abstract

In a section of the Sanskrit anthology *Subhāṣitaratnaḥśa* there are 40 poems by various authors the main subject of which is the description of the good man. In the present paper an analysis of some of these poems is given (e. g. 1238, 1239, 1229, 1213, 1215, 1249, 1225, 1243, 1235, 1230). It is pointed out that the majority of qualities which mark good man are also those of the *brāhmaṇa* and *kṣatriya*, categories of people defined in the *Mahābhārata*, *Bhagavadgītā*, and also in one of the *Dharmasūtras* (*Vaiśiṣṭhadharmasūtra*).

Keywords: the qualities of the good man, *Subhāṣitaratnaḥśa*, *Mahābhārata*, *Bhagavadgītā*, *Vaiśiṣṭhadharmasūtra*